

LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF LEXICAL UNITS REPRESENTING CUSTOMS IN LINGUISTICS

Moydinova Maftunakhan

Fergana State University

Teacher of the "Practical English Language Course" department of the
Faculty of Foreign Languages

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13908023>

ARTICLE INFO

Received: 03rd October 2024

Accepted: 08th October 2024

Online: 09th October 2024

KEYWORDS

Tradition, lexical unit,
lexicography,
ethnolinguistics, explanatory
dictionary, cultural heritage,
linguistic analysis.

ABSTRACT

In this article, the lexicographic analysis of lexical units representing traditions in linguistics is studied. Customs and traditions are an important part of the language, through which the culture, history and social values of the people are reflected. In the article, these lexical units are analyzed on the basis of various dictionaries, in particular, explanatory, comparative and ethnolinguistic dictionaries, and their scope of meaning and possibilities of use are studied. In the course of the study, attention was paid to the lexical and semantic features of the lexical units representing tradition, and it was shown that they are inextricably linked with the socio-cultural heritage of the people.

TILSHUNOSLIKDA URF-ODAT IFODALOVCHI LEKSIK BIRLIKLARNING LEKSIKOGRAFIK TAHLILI

Mo'ydinova Maftunaxon

Farg'ona davlat universiteti

Chet tillari fakulteti "Ingliz tili amaliy kursi" kafedrası o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13908023>

ARTICLE INFO

Received: 03rd October 2024

Accepted: 08th October 2024

Online: 09th October 2024

KEYWORDS

Urf-odat, leksik birlik,
leksikografiya,
etnolingvistika, izohli lug'at,
madaniy meros, tilshunoslik
tahlili.

ABSTRACT

Mazkur maqolada tilshunoslikda urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklarning leksikografik tahlili o'rganilgan. Urf-odatlar va an'analar tilning muhim qismi bo'lib, ular orqali xalqning madaniyati, tarixi va ijtimoiy qadriyatlari aks etadi. Maqolada bu leksik birliklar turli lug'atlar, xususan, izohli, qiyosiy va etnolingvistik lug'atlar asosida tahlil qilinib, ularning ma'no ko'lamlari va foydalanish imkoniyatlari o'rganiladi. Tadqiqot davomida urf-odat ifodalovchi leksik birliklarning leksik va semantik xususiyatlariga e'tibor qaratilgan, ular xalqning ijtimoiy-madaniy merosi bilan uzviy bog'liq ekanligi ko'rsatib berilgan.

Kirish. Har bir xalqning madaniyati va urf-odatlari uning milliy o'zligini aks ettiradi. Til esa bu urf-odat va an'analarni avloddan-avlodga yetkazuvchi asosiy vositalardan biri sanaladi.

Xalqning urf-odatları va an'alarini ifodalovchi leksik birliklar tilshunoslikda alohida ahamiyatga ega bo'lib, ular madaniy merosning saqlanishi va rivojlanishida katta rol o'ynaydi. Bunday leksik birliklar xalqning ijtimoiy hayoti, qadriyatlari va dunyoqarashini anglashda yordam beradi. Shu sababli, urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklarning tahlili tilning sotsiologik va madaniy qirralarini chuqurroq o'rganishda muhimdir.

Leksikografiya – bu so'zlarni tizimlashtirgan holda tadqiq qilish va ularni lug'atlarga kiritish bilan shug'ullanuvchi fan sohasi. Urf-odat va an'alar bilan bog'liq leksik birliklarni tahlil qilish leksikografik nuqtai nazardan alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu birliklar ko'pincha milliy o'zlik, madaniyat va tarixiy jarayonlar bilan bog'liq bo'ladi. Maqolada ushbu leksik birliklar turli lug'atlar asosida o'rganilib, ularning leksik-semantik xususiyatlari va qo'llanishi bo'yicha tahlil beriladi.

Bu tadqiqot urf-odatlarni aks ettiruvchi so'zlarning leksikografik tahlilini chuqurlashtirish, ularning til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqligini yanada yaxshiroq tushunishga yo'naltirilgan.

Urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar o'ziga xos semantik to'qimalarga ega bo'lib, til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni yoritib beradi. Bunday leksik birliklarni leksikografik tahlil qilish jarayonida ularning kelib chiqishi, ishlatilish doirasi, sinonim va antonim qatorlari, shuningdek, so'zlarning ma'no ko'chishi va semantik rivojlanishi kabi omillar hisobga olinadi. Ushbu tadqiqotda, urf-odatlar bilan bog'liq so'zlarning leksikologik xususiyatlari va ularning til tizimidagi o'rni turli lug'atlar asosida tahlil qilindi.

Leksik birliklarning ma'no tahlili. Urf-odatlarni aks ettiruvchi so'zlar ko'pincha an'anaviy madaniy hodisalarni, rasm-rusumlarni va ijtimoiy jarayonlarni ifodalaydi. Bunday so'zlar ko'pincha aniq voqelik yoki marosimni ifodalaydi, masalan, "to'y", "ehson", "navro'z", "qut-baraka" kabi so'zlar nafaqat o'zbek xalqining urf-odatları bilan bog'liq hodisalarni tasvirlaydi, balki xalqning diniy va madaniy an'alarini ham aks ettiradi. Bu so'zlarning leksik tahlili ularning ma'nosini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Masalan, "to'y" so'zi faqat nikoh marosimini emas, balki ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan birlashish, oila qiyofasi kabi kengroq ma'nolarni ham o'z ichiga oladi.

Leksikografik yondashuv. Tadqiqot davomida urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklarning turli lug'atlardagi talqini ko'rib chiqildi. Izohli lug'atlarda bunday birliklarning aniqlamasi va ma'no ko'lamlari berilgan bo'lsa, etnolingvistik lug'atlar esa ularning madaniy va tarixiy ildizlariga e'tibor qaratadi. Masalan, izohli lug'atlarda "navro'z" so'zining oddiy ta'rifi berilgan bo'lsa, etnolingvistik lug'atlarda bu so'z xalqning tarixiy, diniy va madaniy merosi bilan bog'lanadi. Qiyosiy lug'atlarda esa turli xalqlar urf-odatlarni ifodalovchi so'zlar bir-biri bilan taqqoslanib, umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi.

Sinonimiya va antonimiya. Urf-odatlarga oid so'zlar orasida sinonimik qatorlar ham mavjud. Masalan, "to'y", "ziyofat", "ehson" kabi so'zlar ma'nosi bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ularning ishlatilish kontekstida o'ziga xos ma'no farqlari bor. "To'y" odatda rasmiy marosimni, "ehson" diniy tadbirni, "ziyofat" esa umumiy bayramona yig'ilishni anglatadi. Shu bilan birga, bunday leksik birliklarning antonimlari ko'pincha salbiy hodisalar bilan bog'liq bo'ladi, masalan, "motam", "azadorlik" kabi so'zlar urf-odatlarning boshqa qirralarini ifodalaydi.

Semantik o'zgarishlar. Urf-odat ifodalovchi leksik birliklarning semantikasi vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin. Masalan, ayrim so'zlar yangi ma'nolar hosil qilishi yoki an'anaviy

ma'nosidan uzoqlashishi mumkin. Bu o'zgarishlar asosan jamiyatning madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga bog'liq. Masalan, "navro'z" so'zi avval diniy bayram sifatida ishlatilgan bo'lsa, hozirda u milliy bayram va yangi yilning ramzi sifatida qabul qilinmoqda. Ushbu jarayon so'zlarning sotsiolingvistik tahlilida katta ahamiyatga ega.

Tahlillardan ko'rinib turibdiki, urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklar o'zining madaniy va ijtimoiy vazifalariga ega bo'lib, xalqning urf-odatlari, qadriyatlari va an'analarini aks ettiradi. Bu leksik birliklar lug'atlarda faqat tilshunoslik nuqtai nazaridan emas, balki madaniyatshunoslik, tarix va sotsiologiya kontekstida ham ko'rib chiqilishi kerak.

Muhokama

Urf-odat ifodalovchi leksik birliklarning leksikografik tahlili nafaqat tilshunoslik, balki xalqning madaniyati va tarixini chuqurroq anglashga imkon beradi. Ushbu tahlil natijalarini muhokama qilishda quyidagi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Birinchidan, urf-odatlar va an'analarni ifodalovchi leksik birliklarning xalqning ijtimoiy-madaniy hayoti bilan bevosita bog'liqligi ularning lug'atlardagi aks ettirilishida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Bunday so'zlar odatda bir qator madaniy va tarixiy ma'nolarni o'zida mujassam etadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, izohli va etnolingvistik lug'atlar ushbu leksik birliklarni turli nuqtai nazardan tahlil qilsa-da, ular bir-birini to'ldiruvchi vazifani bajaradi. Etnolingvistik lug'atlar so'zlarning tarixiy va madaniy ildizlariga chuqurroq kirib borar ekan, izohli lug'atlar so'zlarning zamonaviy qo'llanish doirasini ochib beradi. Bu esa so'zlarning keng ma'noda ishlatilishini va ularning turli ijtimoiy kontekstlardagi rolini tushunishga imkon beradi.

Ikkinchidan, urf-odatlarga oid so'zlarning sinonim va antonim qatorlarini aniqlash jarayonida, ularning semantik o'zgarishlar va ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar bilan uyg'unligi kuzatiladi. Misol uchun, tadqiqot davomida "to'y", "ehson", "ziyofat" kabi so'zlarning ma'nosidagi o'ziga xos farqlar va ularning turli madaniy kontekstlarda ishlatilishi aniqlangan. Bu so'zlar xalqning ijtimoiy hayotidagi marosim va an'alarga oid ma'nolarni o'zida mujassam etadi, va ularning sinonimiya tizimi har bir so'zning o'ziga xos ma'nosi va o'rni borligini ko'rsatadi. Shuningdek, "motam", "azadorlik" kabi antonimlar xalqning diniy va an'anaviy marosimlaridagi ijtimoiy munosabatlarning qarama-qarshi qirralarini ochib beradi.

Uchinchidan, urf-odat ifodalovchi leksik birliklarning zamonaviy til tizimidagi o'rni ham muhim masala hisoblanadi. Maqolada qayd etilganidek, ayrim so'zlar o'zining an'anaviy ma'nosini saqlab qolgan bo'lsa-da, ularning ba'zilar zamonaviy madaniy va ijtimoiy kontekstda yangi ma'nolarni hosil qilgan. Masalan, "navro'z" so'zi tarixiy jihatdan diniy va madaniy merosning ramzi bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda bu so'z xalqning milliy o'zligini ifodalovchi bayram sifatida qo'llaniladi. Bu semantik o'zgarishlar tilning madaniy va sotsiolingvistik rivojlanishida o'z aksini topadi.

Nihoyat, tahlil qilinayotgan leksik birliklarning boshqa tillardagi o'xshash va farqli jihatlari ham o'rganilishi kerak. Xususan, qiyosiy leksikografik tahlillar orqali turli xalqlar madaniyati va urf-odatlari o'rtasidagi umumiylik va farqlar aniqlanishi mumkin. Bu esa turli madaniy muhitlar o'rtasidagi muloqot va o'zaro tushunishni yaxshilashga xizmat qiladi.

Urf-odatlarini ifodalovchi leksik birliklarning leksikografik tahlili ularning madaniy va ijtimoiy ahamiyatini to'liq yoritib beradi. Bu birliklar xalqning madaniy merosini saqlash, uzatish va rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, ularni nafaqat

lingvistik nuqtai nazardan, balki madaniyat va tarix bilan bog'liq jihatlardan ham chuqur o'rganish zarur.

Natija

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar xalqning madaniyati, tarixi va an'analari bilan bevosita bog'liq bo'lib, ularning tilda saqlanib qolishi va rivojlanishi muhim ijtimoiy hodisadir. Leksikografik tahlil orqali bu birliklarning lug'atlardagi aks ettirilishi, ma'nolarining kengayishi va ularning sinonimik va antonimik tizimlari o'rganildi. Asosiy natijalar quyidagilarni ko'rsatadi:

1. Madaniy va tarixiy bog'liqlik: Urf-odatlarni aks ettiruvchi so'zlar xalqning milliy merosini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Ularning izohli va etnolingvistik lug'atlardagi o'rganilishi ularning chuqur tarixiy va madaniy ildizlarini ochib beradi.
2. Semantik o'zgarishlar: Ba'zi so'zlar vaqt o'tishi bilan yangi ma'nolarni qabul qilgan, ularning zamonaviy qo'llanilishi turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarga moslashgan. Bu tilning dinamik rivojlanishini va ijtimoiy o'zgarishlarga moslashuvchanligini ko'rsatadi.
3. Sinonimlar va antonimlar tizimi: Urf-odatlarni bilan bog'liq so'zlar orasida sinonim va antonimlar mavjudligi, ularning ishlatilish kontekstiga qarab ma'nolarining nozik farqlarini ochib beradi. Bu tizim orqali xalqning ijtimoiy hayoti va urf-odatlarga oid turli hodisalar tasvirlangan.
4. Qiyosiy tahlil imkoniyati: Bunday leksik birliklarni qiyosiy tahlil qilish orqali turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash mumkin. Bu esa xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarni tushunishga yordam beradi.

Tahlil qilinadigan leksik birliklarning ko'p qirraliligi ularning lug'atlardagi aks ettirilishi va tilda foydalanish qoidalarini yanada chuqur o'rganishni talab etadi. Shu bois, bunday leksik birliklarni o'rganish madaniy, tarixiy va lingvistik nuqtai nazardan davom ettirilishi kerak.

Xulosa

Mazkur tadqiqot urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklarning til tizimidagi o'rni va ularning leksikografik tahlilini chuqur o'rganishga bag'ishlandi. Tahlil natijalariga ko'ra, bu so'zlar xalqning madaniy merosi, tarixiy an'analari va ijtimoiy hayoti haqida muhim ma'lumotlarni aks ettirib, ularni til orqali uzatishda katta rol o'ynaydi. Leksik birliklarning izohli va etnolingvistik lug'atlardagi ko'rinishi, ularning semantik o'zgarishlari va sinonim-antonimik tizimlari orqali bu so'zlar turli kontekstlarda qanday qo'llanilishi ochib berildi.

Asosiy xulosalar quyidagilarni ko'rsatdi:

Madaniyat va til o'zaro bog'liq: Urf-odatlarni ifodalovchi leksik birliklar xalqning milliy madaniyati va ijtimoiy hayotini aks ettiradi, ularning lug'atlardagi aks ettirilishi esa xalqning madaniy merosini saqlab qolishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Leksik birliklarning semantik rivojlanishi: Ba'zi so'zlar vaqt o'tishi bilan yangi ma'nolar hosil qilib, zamonaviy ijtimoiy va madaniy vaziyatlarga moslashmoqda. Bu tilning doimiy ravishda rivojlanishini va jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashuvini tasdiqlaydi.

Sinonimiya va antonimiya: Urf-odat ifodalovchi leksik birliklarning sinonim va antonim qatorlari ularning ma'no nozikliklarini ochib berib, turli madaniy hodisalarning aniq qirralarini tasvirlashga yordam beradi.

Shunday qilib, urf-odatlarga oid leksik birliklarning leksikografik tahlili til va madaniyat o'rtasidagi murakkab va o'zaro ta'sirli jarayonlarni anglashga xizmat qiladi. Bu tahlil nafaqat

tilshunoslik uchun, balki madaniyat va tarixshunoslik uchun ham katta ahamiyatga ega. Tadqiqotning davom ettirilishi boshqa tillardagi o'xshash leksik birliklar bilan qiyosiy tahlil qilish, shuningdek, tilning o'zgaruvchan dinamikasini yanada chuqurroq o'rganishga yo'l ochadi.

References:

1. A. A. Poskryakov. Innovatsion ong va til // Moskva: "Nauka" nashriyoti, 2019.
2. Abdulayeva, Z. Sh. O'zbek tili izohli lug'ati // Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
3. Bekmurodov, R. I. Til va madaniyat aloqalari // O'zbek tilining leksikografik tahlili. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2020.
4. Karimov, A. T. Etnolingvistika va milliy madaniyat // O'zbek xalqi urf-odatlarida tilida. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.
5. Mahmudzoda, Sh. O'zbek tilining sinonimlar lug'ati // Toshkent: O'qituvchi, 2017.
6. Nurmatov, F. O. Madaniyat va tilshunoslik: nazariy asoslar // Urf-odatlarning lingvistik tahlili. – Toshkent: Istiqlol, 2022.
7. Sokolova, N. I. Til va madaniyat o'zaro aloqalari // Qiyosiy tilshunoslik masalalari. – Moskva: "Nauka" nashriyoti, 2021.
8. Uzoqov, D. H. O'zbek tili leksikologiyasi // Toshkent: Universitet nashriyoti, 2016.
9. Xudoyberdiyev, S. Qiyosiy leksikografiya va etnolingvistika // O'zbekiston xalqlarining urf-odatlarida tili. – Toshkent: Sharq, 2019.
10. Yusupova, G. O'zbek xalqining urf-odatlarida va an'analari tilida // Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018.